

SALONITANSKI ARHIGALAT

JULIJAN MEDINI
Filozofski fakultet u Zadru

UDK 930.26(3)
Izvorni znanstveni rad

Jedini podatak o postojanju arhigalata u Saloni jest natpis *Lucius Barbunteius Demetrius-a* (CIL III 2920a). Peti redak tog natpisa sadrži nekoliko kronoloških elemenata koji u kontekstu poznatih odrednica o razvoju metroačke religije u Carstvu i u provinciji Dalmaciji omogućuju da se odrede vrijeme osnivanja salonitanskog arhigalata i teritorij njegove jurisdikcije.

Oko tumačenja petog retka natpisa u nauci su se definirala dva mišljenja: Graillot i Vermaseren drže da je *Lucius Barbunteius Demetrius* bio salonitanski arhigal 58 godina tj. od svoje 17. pa do 75. godine života (bilj. 24—25), dok Suić smatra da je on obavljao arhigalsku funkciju samo 17 posljednjih godina svoga života (bilj. 27). Na temelju Graillotove interpretacije duljine trajanja Demetrijeva arhigalata, a u vezi s kronološkim osobinama upotrebe onomastičke formule *tria nomina* u provinciji Dalmaciji, moglo bi se zaključiti da je odnosna osoba postala salonitanski arhigal početkom 60-tih godina II stoljeća i da je salonitanski arhigalat osnovan neposredno nakon reforme Antonina Pija u 160. ili 161. godini. Međutim, nedostatak prijedloga *ab*, te prema mišljenju dra Branimira Glavičića, navođenje ablativa plurala umjesto singulara (*ab anno XVII...*) velika su zapreka Graillotovom tumačenju duljine trajanja Demetrijeva arhigalata. Prema tome, Demetrijev arhigalat je trajao 17 (a ne 58 godina) kako je zaključio Suić. S obzirom na postojanje snažne metroačke zajednice u Saloni i u drugim obalnim gradovima, blizinu Rima i Italije, te kronoloških analogija s drugim većim metroačkim središtima u Carstvu koja su u 60-tim godinama II st. dobijala arhigalate, ta pretpostavka predstavlja još jedan argument za zaključak da je salonitanski arhigalat zaista bio osnovan neposredno nakon Antoninove metroačke reforme, tj. 160. ili 161. godine.

Jurisdikcija salonitanskog arhigala sezala je preko municipalnih međa Salone na što upućuje i nalaz nadgrobnog spomenika salonitanskog arhigala u Jaderu.

U istraživanju razvoja antičkih religija važno mjesto imaju izvori s podacima o svećenicima i svećeničkim kolegijima, koji su se brinuli o obredima i organizirali vjerski život. Ti su podaci veoma značajni za stjecanje cjelovitijih spoznaja o etničkoj, socijalnoj i kulturnoj podlozi na kojima se pojedina religija razvijala i širila u rimskim provincijama. Kada se pak radi o razvoju orijentalnih religija, ti podaci imaju još veće značenje, jer su oni u nekim slučajevima jedine informacije o prisustvu nekih elemenata teoloških doktrina u zapadnim dijelovima Carstva.

Jedan od veoma značajnih duhovnih pokreta u antičkom vremenu u rimskoj provinciji Dalmaciji, koji još uvijek nije dovoljno poznat i proučen, bila je metroačka religija.¹ Njen razvoj na području provincije otpočeo je najkasnije u prvom stoljeću nove ere, a središte metroačkog kulta bila je Salona. U tom je gradu otkriveno najviše metroačkih nalaza raznih spomeničkih kategorija u rasponu od brončanih aplika² do kamenih

¹ Usp. sažeti pregled o metroačkoj religiji u provinciji Dalmaciji u djelu H. Graillot, *Le culte de Cybèle Mère des Dieux à Rome et dans l'Empire romaine*, Paris 1912, str. 490—495 (dalje, H. Graillot, *Cybèle*).

² J. Medini, »Aplike u obliku Atisove glave u rimskoj provinciji Dalmaciji«, referat održan na sastanku Antičke sekcije SADJ u Vinkovcima (travanj 1981.). U tisku.

skulptura i reljefa.³ Posebno je brojna i podacima veoma bogata i sa-držajna skupina epigrafičkih spomenika.⁴ Toj kategoriji po sadržaju pri-pada i nadgrobní spomenik Lucija Barbunteja Demetrija salonitanskog arhigala, koji je nađen u Jaderu. Nažalost, za znanost je izgubljena mo-gućnost korištenja svih njegovih osobina (oblik, dimenzije, vrsta spomeni-ka, dekor i dr.), jer spomenik nije sačuvan, a samo je tekst natpisa, koji se na njemu nalazio, svojevremeno bio prepisan. Tekst natpisa donosim u prijepisu kako je zabilježen u CIL-u pod br. 2920a:

- D(is) M(anibus)*
L(ucio) Barbunteio
Demetrio archig(allo)
salonitano qui
 5 *annis XVII (usq(ue) ad*
ann(um) LXXXV integr(e)
sacra confecit
Barbunteia Thallu
*sa C[al]istera patrono*⁵
 10 *pietiss(imo) posuit.*

Važnost tog natpisa za proučavanje razvoja metroačke religije u Dal-maciji proistječe iz osobina teksta i njegova sadržaja, a zatim i činjenice da je to jedina potvrda o postojanju institucije arhigalata ne samo u Saloni i na tlu provincije nego i u drugim susjednim podunavskim i bal-kanskim provincijama (Panonija, Norik, Mezija).⁶ Teritorijalno najbliži podatak o instituciji arhigalata jest natpis arhigala Lucija Publicija Sin-tropa koji je nađen u Kopru, a zatim slijedi nekoliko arhigalskih natpisa iz Rima i susjednih mu gradova.⁷ U cjelini gledajući, arhigalski natpisi su rijetki i, ako se izuzmu podaci iz Italije, Galije i Male Azije, oni se gotovo izuzetno nalaze u epigrafičkom i ostalim kategorijama materijala u rimskim provincijama.⁸ Tolik broj i takav teritorijalni raspored poda-taka o arhigalima sam po sebi upućuje na značenje nadgrobnog natpisa tog salonitanskog arhigala kao izvora za proučavanje razvoja metroačke religije na teritoriji *rei publicae Salonitanorum*, ali i znatno šire. Naime, osobine natpisa i sadržaj teksta epitafa salonitanskog arhigala — kada se usporede s drugim arhigalskim natpisima iz Carstva — omogućavaju stjecanje novih spoznaja o instituciji salonitanskog arhigalata, o vremenu njegova osnivanja i o teritorijalnom opsegu njegove jurisdikcije.

Arhigalska funkcija je bila najviši stupanj u hijerarhiji metroačkog svećenstva. Vrijednost bilo kojeg podatka o arhigalu prije svega je sadržana u činjenici da ta funkcija ne označava samo običnog visokog svećenika,

³ J. Medini, »Motiv tugujućeg Atisa u sepulkralnoj umjetnosti Salone«. (U tisku).

⁴ W. Kubitschek, »Il culto della Mater Magna in Salona«, *Bull. di storia ed. arch. dalmata* (BASD), 19/1896, str. 87 i dalje. J. Zeiller, »Sur les cultes de Cybèle et de Mithra à propos de quelques inscriptions de Dalmatie«, *Revue archéologique*, 37/1928, str. 209 i dalje; M. J. Vermaseren, *Cybèle and Attis, the Mith and the Cult*, London 1977, str. 142—143; Graillot, *Cybèle*, sp. mj.

⁵ Za rekonstrukciju drugog kognomena u *Callistera* usp. M. Suić, »Orijentalni kultovi u antičkom Zadru«, *Diadora*, 3/1965, str. 100.

⁶ Usp. popis arhigalskih natpisa u H. Graillot, *Cybèle*, str. 234—235.

⁷ CIL V 488 = Inscr. It. reg. X, fasc. 3, br. 8: *L. Publicius Syntropus archigallus*. Graillot drži (sp. dj., str. 235) da je to bio tergestinski arhigal.

⁸ Detaljnije o tome H. Graillot, *Cybèle*, str. 234—235.

pa čak niti samo prvosvećenika. Arhigal je, naime, bio vodeći svećenik u metroačkoj svećeničkoj hijerarhiji, ali i duhovni vođa svih metroačkih vjernika na određenom području. Uz to što je prvosvećenik koji tumači vjeru i njene zasade, on je i prorok (*vates*) koji izriče proročanstva (*vaticinatio archigalli*).⁹ Njegova je briga inicijacija novih vjernika, to jest svi obredi u kojima su se primali novi vjernici u neku metroačku zajednicu.¹⁰ On je na čelu kulturnih manifestacija u ožujku, odjeven u orijentalno odijelo veoma živih boja i ukrašen znakovima svoje funkcije i moći (*prostethidia*) s likovima Kibebe i Atisa, nosio mističnu cistu.¹¹ Posebno je značajna njegova uloga u taurobolijama (kriobolijama) kada vodi žrtveni obred očišćenja.¹² Arhigalova proročanstva, njegova tumačenja vjerskih načela i doktrine i na tome utvrđena pravila, način organiziranja i izvođenja svih obreda bila su zakon za sve metroačke vjernike na teritoriju nad kojim se protezala njegova jurisdikcija.

Navedene osobine arhigalske funkcije, u kontekstu sigurno utvrđene činjenice da je arhigalata u Rimskom Carstvu bilo znatno manje nego što je bilo metroačkih vjerskih zajednica, pokazuju da je jurisdikcija arhigalâ sezala daleko iznad samo jedne ili nekoliko metroačkih zajednica. Prema tome a zbog naslova funkcije (*archigallus salonitanus*), sigurno je da je jurisdikcija salonitanskog arhigala obuhvaćala sve metroačke zajednice koje su postojale u Saloni i u njenom ageru. No, da li je njegova jurisdikcija sezala i preko administrativno-teritorijalnih granica dalmatinske metropole te obuhvaćala i one metroačke zajednice koje su živjele u drugim obalnim gradovima provincije i u njenoj unutrašnjosti? Naime, na temelju direktnih i indirektnih nalaza metroačke naravi sigurno je da su zajednice Kibelinih vjernika na obali bile u Seniji, Arbi, Jaderu i Aseriji, a u unutrašnjosti na Zecovima kod Prijedora.¹³ Ti su se vjernici okupljali u posebno izgrađenim svetištima. Položaj Kibelinih hramova gotovo neposredno uz najznačajnije javne građevine na gradskim forumima u Seniji i Jaderu dokazuje da su ta svetišta imala karakter središnjih kulturnih mjesta za metroačke vjernike na području tih gradova.¹⁴ A takva su svetišta morala imati svećenike i druge službenike koji su se brinuli o obredima, o organizaciji vjerskog života i o imovini svetišta. Dok postojanje metroačke kultne organizacije i svećenika u Seniji i Jaderu dokazuje položaj metroona u urbanim dominantama tih gradova, na prisustvo metroačke zajednice i njene kultne organizacije u Aseriji pouzdano upućuje zavjetni žrtvenik kriobolijskog karaktera.¹⁵ Naime, prema analogijama iz drugih provincija, žrtve kriobolijskog odnosno taurobolijskog karaktera obvezno su se izvodile uz prisustvo i aktivno sudjelovanje sve-

⁹ M. J. Vermaseren, *Cybèle and Attis*, str. 108, gdje su navedeni literarni i epigrafički izvori.

¹⁰ H. Graillet, *Cybèle*, str. 234.

¹¹ H. Graillet, *Cybèle*, str. 236. i dalje; M. J. Vermaseren, *Corpus Cultus Cybëlae Attidisque* (CCCA) III (Italia), EPRO 50, Leiden 1977, br. 249, Pl. CXL—CXLI, br. 249, Pl. 140, 141; br. 250, Pl. 142, 148; br. 466, Pl. 296, 297.

¹² M. J. Vermaseren, *Cybèle and Attis*, str. 101. i dalje, str. 108.

¹³ J. Medini, »La culte de Cybèle dans la Liburnie antique«, *Hommages à M. J. Vermaseren*, vol. 2, Leiden 1978, str. 732 i dalje (EPRO 68). O sigurnom postojanju jedne metroačke zajednice u IV st. u unutrašnjosti provincije, usp. J. Medini, »Taurobolijski objekt i obred na Zecovima« *Archeologia jugoslavica*, (u tisku).

¹⁴ J. Medini, »Le culte de Cybèle dans la Liburnie antique«, str. 750.

¹⁵ J. Medini, *sp. dj.*, str. 743—744, 751. Detaljnije o vremenu prakticanja i osobinama kriobolijskog obreda u Aseriji usp. J. Medini, »Kriobolijski obred u Aseriji«, (u tisku).

ćenika.¹⁶ Zbog toga je veoma vjerojatno da je i u Aseriji na čelu metroačke zajednice, odnosno njene kultne organizacije, bio svećenik kojemu je u organizaciji vjerskog života i svetkovina pomagalo možda i više osoba. Naime, organizacija svećeničke službe i njene dimenzije ovisile su o broju članova metroačke zajednice i uopće o značenju i ulozi metroačke religije u svakoj pojedinoj sredini.

No, svi ti podaci, nesumnjive potvrde o postojanju metroačkih vjerskih zajednica u tim sredinama, u krajnjoj liniji ne pružaju preciznijih informacija o karakteru svećeničkih služba u metroačkom kultu u tim gradovima i naseljima. Naime, potrebe metroačkog kulta u tim svetištima mogle su, kao uostalom i u drugim gradovima u Carstvu, sasvim zadovoljavati metroački svećenici nižeg ranga (*sacerdotes*).¹⁷ Dakle, za dobro funkcioniranje osnovnog kulta i najvećeg dijela obreda nije bilo potrebno postojanje institucije arhigalata u tim mjestima.

U dosadašnjim proučavanjima mogućih razloga koji su uvjetovali lociranje institucije arhigalata samo u nekim, a ne u svim mjestima gdje su postojale zajednice metroačkih vjernika, utvrdilo se da su gradovi u kojima su djelovali arhigali prije svega bili veća metroačka središta koja su imala i najviši municipalni rang (u pravilu *colonia civium Romanorum*). Osim toga, ako se izuzme Italija, gdje je institucija arhigalata potvrđena u više gradova, a među njima su neki međusobno veoma blizu (*Tusculum, Ostia, Roma*), samo je izuzetno na teritoriju jedne rimske provincije bilo više od jednog arhigalata. U pravilu se podaci o arhigalima nalaze samo u većim gradovima koji su, uz to što su imali najviši municipalni rang, najčešće bili i provincijske metropole (*Narbo, Lugdunum*).¹⁸ Tome je nesumnjivo bio razlog što su to odreda bila velika urbana središta u kojima su postojale brojne metroačke zajednice, ali iz analize ne treba isključivati još jedan faktor. Naime, institucija arhigalata u zapadnom dijelu rimske države bila je uvedena za Antonina Pija kada je metroačka religija postala veoma važan dio službene religije rimske države. Na ulogu tog oficijelnog faktora u kronološkom i sadržajnom pogledu posebno upućuje činjenica što su potvrde o arhigalima nađene u provincijskim metropolama. A Salona je bila ne samo značajno metroačko središte i *colonia civium Romanorum* nego i glavni grad rimske provincije Dalmacije. Njenu važnost kao metroačkog središta dokazuje kvantitet i kvalitet metroačkih nalaza po čemu Salona nadilazi sva ostala naselja i gradove na obali i u unutrašnjosti gdje su postojale metroačke zajednice. Sve to govori u prilog zaključka da u tim sredinama (*Arba, Senia, Jader, Asseria, Zecovi*) nisu postojali pravi razlozi za osnivanje arhigalata.

Vodeći dakle računa o općim kronološkim i sadržajnim aspektima reforme metroačkog kulta i organizacije metroačkog svećenstva provedene u zadnjim godinama vladanja Antonina Pija, nema razloga da se u utvrđivanju vremena osnivanja institucija salonitanskog arhigalata i opsega jurisdikcije tog arhigalata ne pođe od činjenice da je i arhigalat u Saloni bio utemeljen nakon navedene Antoninove reforme. Naime, među

¹⁶ H. Graillet, *Cybèle*, str. 495.

¹⁷ H. Graillet, *sp. dj.*, str. 239. i dalje, s popisom epigrafičkih podataka o Kibelinim svećenicima. Na postojanje svećenika tog ranga u Saloni možda upućuje i fragmentarni natpis, CIL III 8810: *M(atri) I(daeae?) M(agnae) . . . . / nomine.. / [s]alcerdos N . . .*

¹⁸ H. Graillet, *Cybèle*, str. 235 — popis arhigala prema epigrafičkim i skulptorskim spomenicima na tlu Rimskog Carstva

dosada otkrivenim arhigalskim natpisima nema niti jednog koji bi bio datiran prije 160. godine¹⁹ tako da se drži da je reforma metroačkog kulta i svećenstva izvršena u zadnjim godinama vladanja Antonina Pija. Važan argument u tom smislu su i novčane emisije tog vladara s likovima Kibebe i Atisa kovane u isto vrijeme.²⁰ Prema tome i salonitanski arhigalat bio je osnovan nakon navedenih reforma tog rimskog vladara pa bi 160. godina bila *terminus post quem* njegova osnivanja. No, nije poznato koliko je vremena proteklo od Antoninove reforme do osnutka salonitanskog arhigalata, odnosno da li je ta institucija ustanovljena neposredno nakon reforma ili kasnije. U utvrđivanju što je moguće preciznijeg vremena utemeljenja salonitanskog arhigalata ne mogu pomoći niti arhigalski natpisi iz drugih zapadnih provincija od kojih većina nije precizno datirana, a i oni koji su pouzdano datirani nastali su desetak i više godina nakon reforma.²¹ Stoga je veoma vjerojatno da se ti podaci i ne odnose na prve arhigale — rimske građane u provincijskim metropolama na zapadu — nego tek na njihove nasljednike. S druge pak strane, bujan razvoj metroačke religije u Saloni i prije navedenih Antoninovih reforma pokazuje da je Salona i prije tog vremena bila jedno od najrazvijenijih metroačkih središta u zapadnom dijelu Carstva,²² a i činjenica da je taj grad bio administrativno središte provincije Dalmacije upućuje na pretpostavku da nije moglo proteći mnogo vremena od Antoninovih reforma do osnivanja institucije arhigalata u Saloni.

U kojoj mjeri osobine i sadržaj teksta nadgrobnog natpisa Lucija Barbunteja Demetrija, jedinog poznatog salonitanskog arhigala, osvjetljavaju problem vremena osnivanja salonitanskog arhigalata, odnosno da li osobine natpisa i podaci o životu i djelovanju tog salonitanskog arhigala mogu pripomoći preciznijem utvrđivanju vremena osnutka salonitanskog arhigalata? Natpis Lucija Barbunteja Demetrija pripada onoj grupi arhigalskih natpisa koja nije precizno datirana (konzulskim imenima i dr.). Međutim, na temelju onomastičkih osobina tog natpisa, jer epigrafičke nisu poznate (natpis je izgubljen), od kojih je najvažnija ime navedeno u formuli *tria nomina*, sigurno je da natpis nije mogao biti postavljen mnogo kasnije od početka III stoljeća. *Praenomen* se, naime, veoma rijetko nalazi na natpisima u provinciji Dalmaciji koji su nastali u trećem stoljeću.²³ Prema tome takav oblik imena upućuje na zaključak da su prve decenije III stoljeća *terminus post quem non* života i djelovanja Lucija Barbunteja Demetrija. S obzirom na prethodno izloženo mišljenje da je i salonitanski arhigalat ustanovljen nakon Antoninovih reforma metroačkog kulta nema, dakle, razloga da se razdoblje njegova života u kojem je bio salonitanski arhigal ne datira u vrijeme od 160. godine do u prve decenije III stoljeća.

¹⁹ H. Graillot, *sp. mj.* J. Beaujeu, *La religion romaine à l'apogée de l'Empire, I La politique religieuse des Antonins* (96—192), Paris 1955, str. 312 i dalje. Također i zavjetni žrtvenik s natpisom o tauroboliji koja je bila učinjena za zdravlje cara (*pro salute imperatoris*) postavljen je 160. godine u Lugdunumu (J. Beaujeu, *sp. dj.*, str. 314).

²⁰ J. Beaujeu, *sp. dj.*, str. 314.

²¹ H. Graillot, *Cybèle*, str. 235.

²² H. Graillot, *sp. dj.*, str. 491. i dalje.

²³ G. Alöldy, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatien*, Heidelberg 1968, str. 66, 187, datira nastanak natpisa u vrijeme kasnog principata, tj. od oko 160. do Dioklecijana. Međutim, zbog tročlane onomastičke formule, sigurno je da natpis nije mogao nastati dublje u III stoljeću (*sp. dj.*, str. 27: »Das Fehlen Praenomen ist im allgemein seit der zweiten Hälfte des 2. Jahrhundert nachweisbar«).

Prema tome u jednom dijelu razdoblja od 50—60. godina, pretežno u II a manjim dijelom u III stoljeću, djelovao je Lucije Barbuntej Demetrije kao salonitanski arhigal. To znači da se na temelju onomastičkih osobina imena salonitanskog arhigala i vremena ustanovljavanja metroačkih reforma Antonina Pija može pouzdano zaključiti da je salonitanski arhigalat već postojao negdje u razdoblju od 60-tih godina II do prvih decenija III stoljeća. Time se, međutim, nije preciznije odredilo vrijeme osnutka te institucije.

U nešto većoj mjeri rješenje približava brojka koja je bila uklesana uz oznaku životne dobi u petom retku epitafa salonitanskog arhigala (*annis XVII usq(ue) ad*). Međutim, brojka o kojoj je riječ (*XVII*) dana je u takvom rečeničkom sklopu da je u znanosti izazvala pojavu dvaju međusobno sasvim oprečnih tumačenja duljine trajanja njegove arhigalske funkcije. Interpretirajući navedeni podatak, Graillot je zaključio da Lucije Barbuntej Demetrije »*était au service da la Mère des Dieux depuis sa dix-septième année*« objašnjavajući da »*l'ablatif annis ne permet pas de traduire »pendant 17 ans*«. ²⁴ Polazeći od toga zaključio je da je arhigalat uopće bio doživotna čast. ²⁵ Vermaseren je uglavnom prihvatio Graillotovo mišljenje, ali za razliku od njega drži da doživotni arhigalat, koji je obnovio navedeni salonitanski arhigal, nije bio pravilo nego izuzetak: »*In an exceptional case an archigallus is know to have been appointed at the age of seventeen and to have performed his duties until the age of seventy-five (sacra confecit)*«. ²⁶ Dakle, prema mišljenju tih autora Lucije Barbuntej Demetrije je obavljao arhigalsku funkciju od svoje sedamnaeste godine do smrti koja ga je zadesila u sedamdeset i petoj godini, tj. ukupno pedeset i osam godina.

Suić je, međutim, protumačio brojku u petom retku kao oznaku trajanja arhigalske službe pa je, prema toj interpretaciji, Lucije Barbuntej Demetrije bio salonitanski arhigal samo 17 godina, tj. od svoje pedeset i osme pa do sedamdeset i pete, odnosno do smrti. ²⁷

Ostavljajući za sada po strani analizu filoloških argumenata na kojima se eksplicitno ili implicitno temelje oba mišljenja za postavljeni problem, tj. točnije određivanje vremena osnutka salonitanskog arhigalata, od posebnog su interesa oni kronološki elementi koje i jedna i druga teza sadrže. Zbog toga je potrebno detaljno analizirati sve kronološke aspekte Graillotove i Suićeve teze te postaviti njihova tumačenja podatka o duljini trajanja arhigalata Lucija Barbunteja Demetrija u vremenski odnos s prethodno navedenim zaključkom o djelovanju tog arhigala u razdoblju od početka 60-tih godina II stoljeća do u prve decenije III stoljeća.

Prema Graillotovoj tezi arhigalat Lucija Barbunteja Demetrija trajao je 58 godina, tj. od 17. do 75. godine njegova života, što u kontekstu činjenice da institucija arhigalata u Saloni, kao i drugdje u zapadnim dijelovima Carstva, nije mogla biti ustanovljena prije 160. godine, stavlja godinu smrti tog arhigala u III stoljeće. Na taj se način i upotreba ono-

²⁴ H. Graillot, *Cybèle*, str. 236, bilj. 4.

²⁵ H. Graillot, *Cybèle*, str. 236: »*Il est nommé a vie*«.

²⁶ M. J. Vermaseren, *Cybèle and Attis*, str. 108.

²⁷ M. Suić, »Orientalni kultovi u antičkom Zadru«, *Diadora* 3 (1965), str. 100, 104; Isti, »Prošlost Zadra«, tom I, Zadar u starom vijeku, Zadar 1981, str. 306, gdje je u bilješki 18 i prijevod teksta natpisa: »Bogovima Manima, Luciju Barbunteju Demetriju, salonitanskom arhigalu, koji je 17 godina, sve do (svoje) 75. godine česillo vršio svete obrede. Postavila Barbunteja Talusa Kalistera«.

mastičke formule *tria nomina* stavlja u razdoblje u kojem je ona prije izuzetak nego tipična pojava. No, korištenje *praenomina* još u prvim decenijama III stoljeća imalo bi u Graillotovoj interpretaciji *raison d'être*, jer se radi o dugovječnoj osobi koja je mogla biti rođena u doba kada se *praenomen* u pravilu koristio, tj. prije sredine II stoljeća. Naime, upotreba *praenomina* u decenijama poslije sredine II stoljeća odraz je tradicija iz vremena prije sredine toga stoljeća, a te su tradicije najdirektnije prenosile osobe koje su bile rođene i neko vrijeme živjele u kulturnim prilikama prve polovine II stoljeća. Prema tome, u okviru Graillotove interpretacije kronoloških podataka u petom retku nadgrobnog natpisa Lucija Barbunteja Demetrija vrijeme njegove smrti bi trebalo tražiti što bliže kraju drugog stoljeća i to u onolikoj mjeri koliko omogućuje drugi kronološki oslonac kojim se raspolaže — metroačke reforme Antonina Pija ozakonjene u 160. godini. Graillotova teza bi, dakle, omogućila da se zaključi da je Lucije Barbuntej Demetrije postao salonitanski arhigal u 160. ili 161. godini (rođen u 142. ili 143. godini) a umro u 217. ili 218. godini. To bi, nadalje, značilo da je Lucije Barbuntej Demetrije po svoj prilici bio prvi salonitanski arhigal i, slijedom toga, da je salonitanski arhigalat osnovan neposredno nakon reforme metroačkog kulta i svećenstva koju je izvršio Antonin Pije u zadnjim godinama svog vladanja. Pod pretpostavkom da Graillotovo mišljenje počiva na ispravnoj filološkoj analizi teksta petog retka natpisa u tome bi se tumačenju kronologije života i djelovanja jedinog do sada poznatog salonitanskog arhigala dobio prvo-razredni izvor za datiranje osnutka salonitanskog arhigalata u vrijeme neposredno nakon Antoninove reforme.

No, prije nego što se razmotri valjanost Graillotove filološke argumentacije vrijedi kazati da njegovo mišljenje ne osporavaju neka do sada u znanosti stečena saznanja — uglavnom na temelju epigrafičkih vrela — o općim i posebnim osobinama arhigalata i arhigalâ. Tako bi samo na prvi pogled moglo izgledati da je mladost Lucija Barbunteja Demetrija mogla biti zaprekom stjecanju arhigalata u sedamnaestoj godini života. U izboru svećenika metroačke religije, naime, vrijedile su sasvim drugačije norme od onih prisutnih u izboru svećenika u rimskoj klasičnoj religiji. Svećeničke časti u kultovima rimskih božanstava bile su sasvim ravnopravne drugim javnim službama profanog karaktera pa se kao takve i upisuju u *cursus honorum* osoba koje su ih imale. Bitna osnova za njihovo obnašanje nije bila posebna pripremljenost i obrazovanje, tj. specijalno poznavanje doktrine, nego pripadnost kandidata određenom društvenom sloju (staležu) i zakonom propisana starost. Svećenička funkcija u kultovima rimskih božanstava dobijala se povremeno i trajala je točno određeno vrijeme, dok je svećeničko zvanje u orijentalnim misterijskim religijama, a takva je bila i metroačka, bilo životno opredljenje pa je taj izbor vrijedio za čitav život.²⁸ Zbog toga je i razumljivo da je među Kibelinim svećenicima bilo i veoma mladih osoba, a u kasnoj antici zabilježeni su i slučajevi da su djeca postajali Kibelini svećenici.²⁹ Da su mladići katkada bivali arhigali pokazuju i neke sačuvane skulpture arhigala prikazanih u svećanoj arhigalskoj odori i s insignijama.³⁰ Arhigal je bio

²⁸ Šire o tome usp. F. Cumont, *Les religions orientales dans le paganisme romaine*, Paris 1929, uvodno poglavlje, passim.

²⁹ H. Graillot, *Cybèle*, str. 246.

³⁰ H. Graillot, *sp. dj.*, str. 236; M. J. Vermaseren, *Cybèle and Attis*, str. 99. Usp. bilj. 11 ovog rada.

svojevrсна inkarnacija mladog boga Atisa (*Attis gallus*), a njegova se osobnost gubila u trenucima kada je obavljao proročanske elemente svoje dužnosti (*vaticinatio archigalli*),³¹ pa je zbog toga moguće da na takvu funkciju budu postavljene osobe mladičkog doba koje su čitav svoj život darovale Velikoj Majci.

Također i podatak da je nadgrobni spomenik salonitanskog arhigala dala postaviti njegova oslobođenica Talusa Kalistera, a ne neki njegov krvni srodnik ili potomak, u izvjesnoj bi mjeri govorio u prilog Graillotova mišljenja. Drži se, naime, da Lucije Barbuntej Demetrije nije imao vlastite obitelji, jer je u skladu sa starim zakonima metroačke doktrine živio u celibatu.³² Ukoliko je Demetrije postao salonitanski arhigal u svojoj sedamnaestoj godini, onda njegovo uzdržavanje od spolnih odnosa i celibat — svojevrsna i suvremena zamjena za kastriranje Kibelinih svećenika u Frigiji — otpočelo je već u to vrijeme pa je to dakle i bio razlog što on nije nikada osnovao vlastitu obitelj i imao potomke.³³

No, iako navedene osobine iz kompleksa osobina arhigalske funkcije govore u prilog Graillotove teze ona se ipak ne može prihvatiti zbog toga što počiva na nepouzdanj filološkoj argumentaciji. Ta se teza, naime, temelji na tumačenju oblika *annis* s brojkom XVII kao ablativa koji »ne permet pas de traduire »pendant 17 ans««. ³⁴ Dvije se zamjerke mogu uputiti takvom tumačenju. Naime, ukoliko se oblik *annis* tumači kao temporalni ablativ u smislu odgovora na pitanje otkada? onda bi on u takvom kontekstu, gdje se završetak trajanja radnje označava prijedložnom oznakom *usque ad*, obvezno morao imati ispred prijedlog *ab* (*ab annis usque ad*). Trebalo bi, dakle, pretpostaviti da je nečijom greškom, lapicide ili kasnijeg prepisivača, iz teksta izostavljen upravo prijedlog *ab*. Međutim, kao u ostalim dijelovima teksta nema izostavljanja riječi pa čak niti slova — natpis je u cjelini veoma korektan — nema opravdanja da se inzistira na takvoj pretpostavci. Prema mišljenju dra Branimira Glavičića, profesora klasične filologije na Filozofskom fakultetu u Zadru, još veću zapreku Graillotovoj interpretaciji čini ablativ plurala (*annis*), jer prema normama latinskog jezika u temporalnom ablativu takve vrste morao bi biti ablativ singulara (*anno XVII*, odnosno, *ab anno XVII*).³⁵

Prema tome, navođenje imenice *annus* u ablativu plurala (*annis*) i nedostatak prijedloga *ab* pred njom upućuju na zaključak da se radi o temporalnom ablativu kojim se je odredilo trajanje radnje u smislu odgovora na pitanje (za) koliko vremena? U tom ga je smislu točno protumačio Suić.³⁶

³¹ H. Graillot, *Cybèle*, str. 233.

³² H. Graillot, *Cybèle*, str. 232, bilj. 3.

³³ Već u prvom stoljeću nove ere u Pesinuntu je bilo arhigala koji nisu bili kastrati, a to se pretpostavlja za sve arhigale na zapadu. Usp. H. Graillot, *Cybèle*, str. 231. I dalje, Gubljenje starih (frigijskih) tradicija i pravila u kultu pod utjecajem normi, duha i života rimskog svećenstva postupno je dovelo do toga da su pojedini arhigali stupali u brak. Tako npr. jedan iz Tusculuma (Not. degli scavi, 1895, str. 104).

³⁴ Usp. bilj. 24.

³⁵ Kao što je to slučaj i u hrvatskom ili srpskom (»od sedamnaeste godine«) i francuskom jeziku (usp. Graillotov prijevod tog retka, *Cybèle*. 236; »... qui depuis sa dix-septième année...«).

³⁶ Moguće je pomisljati da ablativ *annis* ima značenje akuzativa *annos*, što se inače katkada nalazi i na natpisima iz kasne antike na tlu rimske provincije Dalmacije (usp. P. Skok, »Pojave vulgarnog latinskog jezika na natpisima rimske pro-

Lucije Barbuntej Demetrije bio je, dakle, salonitanski arhigal 17 godina što znači da je tu čast dobio u zreloj životnoj dobi od 58 godina. Da li je moguće na temelju tog podatka točnije odrediti vrijeme njegova djelovanja u prethodno utvrđenom razdoblju od 60-tih godina II st. do prvih decenija III stoljeća? Za točno kronološko određenje njegove arhigalske službe taj podatak sam po sebi nije dovoljan. No, on sadrži nekoliko elemenata koji omogućuju postavljanje logičkih pretpostavki u vezi s pitanjem vremena osnutka salonitanskog arhigalata te na taj način rješenje tog problema čine mogućim. Naime, dva podatka iz teksta natpisa epitafa Lucija Barbunteja Demetrija, tj. životna dob u kojoj je postao arhigalom (58. godina života) i ime u formuli *tria nomina*, pokazuju da se radi o osobi koja je bila rođena i izvjestan dio svoga života proživjela u prvoj polovini II stoljeća. Naime, takva je imenska formula bila u pravilu obvezna upravo u razdoblju od kraja I st. pa do sredine II stoljeća, kada se u imenima sve manje nalazi filijacija a upotreba tribusa sasvim prestaje. Kronološke osobitosti razvoja i upotreba onomastičke formule *tria nomina* i s tim u vezi sve manje korištenje *praenomina* poslije sredine II stoljeća u cjelini upućuju na zaključak da obavljanje arhigalske funkcije Lucija Barbunteja Demetrija treba datirati bliže sredini II stoljeća a na kraju II st. ili početku III stoljeća. Dapače, kronološki elementi Suićeva čitanja podataka o duljini trajanja Demetrijeva arhigalata omogućuju da se pretpostavi da je ta osoba postala salonitanski arhigal na početku 60-tih godina II stoljeća. Lucije Barbuntej Demetrije je, naime mogao biti rođen na samom početku II stoljeća, kada je praksa *tria nomina* bila obvezna norma, te je na taj način veći dio svoga života proživio u prvoj pol. istog stoljeća, da bi tek nakon 58 godina postao salonitanski arhigal. On bi, dakle, mogao biti prvi ili jedan od prvih salonitanskih arhigala što bi, nadalje, značilo da je institucija metroačkog arhigalata u Saloni bila utemeljena početkom 60-tih godina II stoljeća.

Kako se je vidjelo, podatak o duljini trajanja arhigalata Lucija Barbunteja Demetrija prema Suićevom čitanju ne pruža tako precizne kronološke oslonce za zaključak o osnutku salonitanskog arhigalata početkom 60-tih godina II stoljeća kao što je to omogućavala Graillotova interpretacija petog retka natpisa, koja se, međutim, zbog navedenih razloga ne može prihvatiti. Međutim, niti kronološke vrijednosti i implikacije tog podatka o trajanju Demetrijeva arhigalata u vremenu od 17 godina nikako ne osporavaju pretpostavku o osnivanju te institucije neposredno po Antoninovim reformama metroačkog kulta i svećenstva 160. godine. To je veoma važno jer s obzirom na postojanje snažne metroačke zajednice u Saloni i u nekim drugim obalnim dalmatinskim gradovima, blizinu Rima i Italije gdje je ta reforma dobila zakonsko ruho te kronološke analogije s drugim većim metroačkim središtima koja su također u to vrijeme (tj. u 60-tim godinama II stoljeća) dobijala arhigalate, ta pretpostavka predstavlja samo još jedan faktor za zaključak da je salonitanski arhigalat zaista i bio osnovan kratko vrijeme nakon Antoninovih reforma, tj. 160. ili 161. godine. Možda će neki novi epigrafički nalaz dati još jači oslonac tom zaključku.

vincije Dalmacije«, *Starinar*, III ser., br. 1(1922), Beograd 1923, str. 137. i dalje). No, kako u tekstu natpisa nema pojava vulgarnog latiniteta, a kako se logičko tumačenje može naći u okviru temporalnog ablativa, ta pretpostavka nema stvarnog osnova.

Osnivanje arhigalata u Saloni neposredno nakon Antoninovih reformi bilo je u prvom redu uvjetovano određenim interesima u pojedinim dijelovima salonitanskog pučanstva gdje su već u to vrijeme bile dosta brojne skupine metroačkih vjernika, jer je prilagođavanje kultne organizacije odredbama reforme, osiguravalo brži razvoj metroačke religije i uopće njen povoljniji društveni položaj.³⁷ No, istodobno to je morala biti i težnja raznih institucija koje su u dalmatinskoj metropoli bile reprezentanti carske vlasti, državnog i municipalnog sustava pa su se logikom svog položaja morali angažirati u provođenju carskih odluka. Pitanje obima i dimenzija sudjelovanja tih činilaca u osnivanju salonitanskog arhigalata usko je u vezi s načinom izbora arhigalā. Naime, i u Saloni kao i u drugim rimskim gradovima, Kibelini svećenici, uključivši i arhigale, bili su postavljeni na dva moguća načina. Arhigala je mogla odrediti metroačka zajednica odabirući na tu funkciju osobu iz svoje sredine koja je imala potrebne kvalitete. No i gradsko vijeće je također moglo imenovati arhigala za metroačke zajednice na području svoje *res publicae* vodeći pri tome računa o interesima i prijedlozima tih zajednica.³⁸ Kako je poznato, ingerencije gradskih vijeća bile su veoma velike u pogledu života svih religijskih institucija i organizacija, jer su ona vodila nadzor nad njihovim djelovanjem na svom području. U provincijskim gradovima *ordines decurionum* su preuzela one pravne kompetencije nad metroačkim zajednicama i njihovim kulturnim organizacijama koje je nad takvim zajednicama u Rimu i italskim gradovima imalo Vijeće od petnaest osoba koje je davalo odobrenje za slobodno štovanje grčkih i orijentalnih božanstava na tlu Italije.³⁹ Logično je pretpostaviti da u prvim decenijama razvoja metroačke religije u Saloni, kada broj poklonika Kibeles i Atisa nije bio velik, metroačka zajednica sama je birala svećenike (*sacerdotes, galli*). Međutim, kasnije kada se povećao i broj vjernika, svetišta i kulturnih organizacija,⁴⁰ gradsko vijeće je veću pažnju usmjerilo na organizaciju i djelovanje tog u salonitanskim prilikama značajnog duhovnog pokreta i prije 160. godine. Reforma Antonina Pija je nesumnjivo utjecala na značajniju ulogu gradskih vijeća u raznim aspektima metroačke kultne organizacije, jer su pojedini obredi i radnje (na pr. taurobolijski ritus) dobili službeni tretman po rangu i ugledu ravan svetkovinama starih oficijelnih rimskih božanstava, a rimski građani su mogli postati i arhigali. Zbog

³⁷ To svakako daje osnova i za pretpostavku o uvođenju ritusa taurobolije (kriobolije) prvog tipa u Saloni i u drugim metroačkim središtima, jer je i to bila tekovina metroačke reforme Antonina Pija. O osobinama taurobolija prvog tipa usp. R. Duthoy, *Taurobolium, its Evolution and Terminology*, EPRO 10, Leiden 1969, str. 116. i dalje, a o osobinama kriobolijskog ritusa u Aseriji usp. radove navedene u bilj. 15 ovog rada. Bujan razvoj metroačke religije u Saloni nakon reforme Antonina Pija dokumentira i širenje imena *Hilarus-Hilara* i njihovih izvedenica. O metroačkom karakteru tih imena usp. J. Medini, «Povijesno-religijska osnova širenja imena *Hilarus-Hilara* i njihovih izvedenica u Saloni», *Disputationes Salonitane II*, Split 1979 (u tisku).

³⁸ H. Graillot, *Cybèle*, str. 239. i dalje.

³⁹ H. Graillot, *op. dj.*, str. 227. i dalje. Izvanredni dokumenti o djelovanju i ingerencijama tog tijela potječu iz Kampanije. O tome usp. V. Tram, ' Tam Tinh, *Le culte des divinités orientales à Campanie*, EPRO 27, Leiden 1972, str. 104. i dalje.

⁴⁰ Uz kolegije dendrofora, koji su u gradovima Dalmacije kao i drugdje u Carstvu bili svojevrstna udruženja Kibelinih vjernika, u Saloni su postojala i druga udruženja metroačkih vjernika čija je osnova konstituiranja i života bila sasvim različita od one na kojima su nastale dendroforne asocijacije. O tome usp. J. Medini, «Cognationes salonitanae», u tisku.

svoga toga se s razlogom može pretpostaviti da je salonitanski *ordo decurionum* imao značajnog udjela u postavljanju Lucija Barbunteja Demetrija na čelo salonitanskog arhigalata kao prvog salonitanskog arhigala početkom 60-tih godina II stoljeća. Činjenica da je u to vrijeme metroački kult postao većom brigom gradskog vijeća imala je možda za posljedicu i izgradnju većeg Kibelinog svetišta javnog karaktera u istočnom dijelu Salone (*urbs orientalis*) čije je postojanje na tom mjestu pretpostavio Bulić.⁴¹ Bez obzira na različita tumačenja nalaza otkrivenih na tom mjestu sigurno je da je *archigallus salonitanus* kao vrhovni svećenik i prorok religije za koju je carska kuća pokazivala toliki interes imao svetište čije su osobine i dimenzije morale odgovarati visokom službenom položaju metroačke religije.

Kako je Salona bio glavni grad provincije u kojem je stolovao *legatus Augusti pro praetore*, odnosno *praeses provinciae* u trećem stoljeću,⁴² sigurno je da je u brzom usvajanju jedne od osnovnih odredbi Antoninove reforme, tj. u osnivanju arhigalata, imala i odgovarajuću ulogu i namjesnička kancelarija, odnosno težnja da se u što je moguće kraćem vremenu ispune zadaci koje je ta reforma postavljala u prvom redu pred carskog namjesnika. Stoga je organizacija metroačkog kulta i svećenstva prema novim odredbama Antoninove reforme i morala najprije zahvatiti velika metroačka središta u Carstvu, a jedno od najznačajnijih među njima bila je Salona, jer su ona u pravilu bila i provincijske metropole.

Osobine imena salonitanskog arhigala i njegove oslobođenice pokazuju da se radi o osobama orijentalnog podrijetla.⁴³ Uz to, Lucije Barbuntej Demetrije bio je podrijetlom oslobođenik.⁴⁴ Te se osobine potpuno uklapaju u opću sliku o etničkim i socijalnim osobinama arhigala u zapadnim dijelovima Carstva i u Italiji. Naime, u tim su krajevima arhigali u pravilu bili Orijentalci, a veoma često oslobođenici. Zbog toga se dade zaključiti da su arhigal Lucije Barbuntej Demetrije i njegova oslobođenica Talusa (ime veoma često na metroačkim natpisima u Galiji)⁴⁵ Kalistera bili članovi orijentalnog i metroačkog miljea u dalmatinskoj metropoli koji je tu postojao i prije početka 60-tih godina II stoljeća kada je utemeljena institucija salonitanskog arhigalata.

Činjenica da je salonitanski arhigalat osnovan neposredno nakon Antoninove reforme metroačkog kulta i svećeničke organizacije, a po svojoj prilici uz značajno sudjelovanje namjesničkog ureda,⁴⁶ baca posebno svjetlo i na pitanje opsega njegove jurisdikcije u razdoblju od njegova osnutka do u IV stoljeće. Prethodno je navedeno da komparativna analiza arhigalskih natpisa iz zapadnih provincija Carstva ne daje nikakvu osnovu pretpostavci o postojanju još nekoliko arhigalskih institucija na tlu pro-

⁴¹ F. Bulić, »Inscrizioni inedite, Salona«, *BASD* 21 (1898), str. 141—144; *CIL* III 14674. Za drugačije tumačenje nalaza na mjestu pretpostavljenog metroačkog svetišta usp. H. Graillet, *Cybèle*, str. 492—493.

⁴² A. Jagenteufel, *Die Statthalter der römischen Provinz Dalmatien von Augustus bis Diokletian*, Schriften der Balkankommission, Antiquarische Abteilung 12. Oesterr. Akademie der Wissenschaften, Wien 1959, col 105.

⁴³ G. Alföldy, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*, Heidelberg 1969, str. 66, 167.

⁴⁴ H. Graillet, *Cybèle*, str. 232.

⁴⁵ J. J. Hatt, *La tombe gallo-romaine*, Paris 1951, str. 287.

⁴⁶ Po svojoj prilici za namjesnikovanja Seksta Emilija Ekvestra koji je bio *legatus Augusti pro praetore* provincije Dalmacije između 147. i 161. godine. Usp. A. Jagenteufel, *sp. dj.*, coll. 61—63.

vincije Dalmacije. Takvoj pretpostavci ne pružaju temelja niti broj niti osobine metroačkih nalaza u drugim regijama i gradovima provincije Dalmacije u odnosu prema Saloni. No, da li je to stanje nalaza i razvoja metroačkih središta na tlu provincije dovoljno čvrsta podloga da se pretpostavi da je jurisdikcija salonitanskog arhigala *via facti* pokrivala prostor čitave provincije Dalmacije te da je salonitanski arhigal bio konzultiran i od strane Kibelinih svećenika iz susjednih balkanskih i podunavskih provincija gdje nema potvrda o postojanju arhigalata? Sigurno je, naime, da je salonitanski arhigal bio teritorijalno najbliži metroačkim zajednicama u tim provincijama,⁴⁷

Na temelju podataka o instituciji arhigalata u carsko vrijeme i mišljenja koja su se s tim u vezi u nauci formirala mogu se refinirati dvije teze o opsegu jurisdikcije salonitanskog arhigalata. Jedna se teza temelji na do sada utvrđenim karakteristikama arhigalata na tlu Italije gdje arhigalska jurisdikcija nije sezala preko administrativno-teritorijalnih granica pojedinih gradova. Prema tome mišljenju i arhigal u Rimu, koji je nosio titulu *archigallus populi Romani*, »n'est pas un métropolitain de la religion; il n'est que l'Attis de la population romaine«.⁴⁸ On je dakle bio prvosvećenik i prorok za metroačke vjernike koji su živjeli na teritoriju grada Rima. Ostali metroački vjernici i zajednice iz gradova u neposrednoj blizini Rima (*Ostia, Tusculum*) bili su pod jurisdikcijom arhigalata u tim gradovima što se daje zaključiti i iz titula tih arhigalata. Tako je arhigal u Ostiji na natpisu iz kraja II stoljeća imao titulu *archigallus coloniae Ostiensis*,⁴⁹ što nesumnjivo pokazuje da su njegove ingerencije u teritorijalnom pogledu bile ograničene administrativno-teritorijalnim granicama grada Ostije.⁵⁰

S obzirom na titulu koju je nosio Lucije Barbuntej Demetrije (*archigallus salonitanus*) sigurno je da je on stajao na čelu svih metroačkih zajednica (svećenstva i vjernika) koje su postojale u Saloni (gradu i ageru). Zbog toga bi se u prvi mah moglo zaključiti da u pravnom pogledu salonitanski arhigal nije imao nikakvih prava da utječe na život u metroačkim zajednicama u dalmatinskim obalnim gradovima i u unutrašnjosti, jer bi u tom slučaju s formalnog stanovišta, on morao nositi drugačije oblikovan naslov (*archigallus provinciae* ili sl.). No, vodeći računa o tome da je salonitanski arhigal bio jedini arhigal na tlu provincije, te da je ta institucija osnovana neposredno nakon Antoninovih reforma metroačkog kulta i svećenstva, pri čemu je od dominantnog značenja bila raširenost metroačke religije u Saloni i činjenica da je Salona bila glavni grad provincije i sijelo namjesnika, veoma je vjerojatno da su Kibelini svećenici (*galli, sacerdotes*) iz drugih dalmatinskih krajeva i gradova,⁵¹ a možda i iz susjednih provincija gdje nema podataka o arhigalima (Pannonija, Mezija) često, a možda i obvezno, konzultirali salonitanskog arhigala u raznim vjerskim pitanjima. To posebno vrijedi za onu njegovu ulogu koja se odnosila na funkciju proroka (*vates*). Zbog toga i pretpostavka o salonitanskom arhigalu kao Atisu provincije Dalmacije, iako temelje-

⁴⁷ H. Graillot, *Cybèle*, str. 236. navodi primjer sezanja ingerencija arhigala iz Lugdunuma (na natpisu iz 184. godine u obliku *ex vaticinatione*) na području jednog dijela Narbonske Galije, u dolini Rhone.

⁴⁸ H. Graillot, *Cybèle*, str. 235.

⁴⁹ CIL XIV, 34, 35.

⁵⁰ H. Graillot, sp. mj.

⁵¹ M. Suić, *Diadora* 3/1965, str. 104; H. Graillot, *Cybèle*, str. 236. i dalje.

na na interpretaciji rimskog arhigala »s kompetencijama na području čitave Italije«,⁵² što se ne može prihvatiti, ima u navedenom kontekstu postojanja i djelovanja raznih činilaca (od političko-religijskih do društveno-ekonomskih i administrativno-teritorijalnih) svojeg osnova i opravdanja. U tom smislu značajnu indiciju pruža i mjesto nalaza nadgrobnog spomenika salonitanskog arhigala koji je u dobi od 75 godina umro u Jaderu i tu bio sahranjen. Držim da se u cijelosti može prihvatiti Suićeva pretpostavka da je Lucije Barbuntej Demetrije »i u Zadru vršio neke funkcije ili kakve druge poslove u vezi s kultom kome je služio u ulozi svećeničkog čina archigalla«,⁵³ Natpis je, naime, tako stiliziran da nema mjesta sumnji da je u vrijeme svoje smrti u Jaderu Lucije Barbuntej Demetrije također bio salonitanski arhigal. Zbog toga je, a s obzirom na postojanje metroačkog svetišta u neposrednoj blizini foruma u Jaderu, opravdano pretpostaviti da je njegov boravak u tom gradu bio u vezi s nekim metroačkim kulturnim svečanostima i obredima (primanje novih vjernika u ožujku, obavljanje taurobolijskih ritusa⁵⁴ i dr.). Može se također pomišljati da je njegov boravak u Jaderu imao i nešto šire značenje, odnosno da je on obavljao neke vjerske poslove i u drugim liburnijskim mjestima u zaleđu Jadera. S tim u vezi logično je pretpostaviti da je on izvjesno vrijeme boravio i u Aseriji u vezi s izvođenjem kriobolijskih (taurobolijskih) obreda koji su se u tom mjestu prakticirali,⁵⁵ a na temelju kasnoantičkih izvora drži se da je u njima morao veoma aktivno sudjelovati arhigal (*summus sacerdos*).⁵⁶

O salonitanskom arhigalatu nema drugih podataka, pa čak niti takvih koji bi bili posredne naravi. Ta je institucija djelovala i tokom trećeg i u većem dijelu četvrtog stoljeća, pri kraju kojeg je metroačka religija bila zabranjena i u provinciji Dalmaciji. S obzirom na veoma ranu afirmaciju kršćanstva u Salonu⁵⁷ može se pretpostaviti da je već u prvoj polovini IV stoljeća institucija arhigalata kao ideološka, a dijelom i organizacijska jezgra metroačke religije i kulta u provinciji bila izvrnuta raznim pritiscima kršćana i kršćanske crkve. To je u sve većoj mjeri bilo prisutno u decenijama poslije Milanskog edikta.

⁵² M. Suić, *sp. dj.*, str. 104, bilj. 25.

⁵³ M. Suić, *sp. dj.*, str. 104.

⁵⁴ Mišljenje o prakticiranju ritusa taurobolije na prostoru ispred čeonog zida kapitolija na forumu Jadera iznio je M. Suić, »Orientalni kultovi u antičkom Zadru«, *Diadora* 3/1965, str. 109—114. Detaljno i kritički o tome pisao je zatim R. Duthoy, »Traces archeologiques de tauroboles à Zadar«, *Latomus* 27/1968, str. 625. i dalje. O nekim aspektima tog problema usp. J. Medini, »Kriobolijski obred u Aseriji« (u tisku).

⁵⁵ Usp. prethodnu bilješku i J. Medini, »Le culte de Cybèle dans la Liburnie antique«, *Hommages Vermaseren* II, str. 743.

⁵⁶ H. Graillot, *Cybèle*, str. 232.

⁵⁷ E. Dyggve, *History of Salonitan Christianity*, Oslo 1951, str. 6. i dalje.

Julijan Medini: THE ARCHIGALLUS OF SALONA

Summary

The only particular concerning the existence of the *archigallus* in Salona is the inscription of *Lucius Barbunteius Demetrius* (CIL III 2920a). The fifth line of the inscription contains a few chronological elements which, in the context of the well-known determinants of the development of metroic religion in the Empire and in the Province of Dalmatia, make possible to determine the time when *archigallus* was nominated in Salona, and the territory under his jurisdiction.

Two opinions have crystallized concerning the interpretation of the fifth line: Graillot and Vermaseren think that *Lucius Barbunteius Demetrius* was Salonitan *archigallus* for 58 years, i. e. from the age of 17 to the age of 75 (Notes 24—25), while Suić thinks that he performed that function for the last 17 years of his life only (Note 27). On the basis of Graillot's interpretation of the duration of Demetrius's office, and in connection with the chronological features of the use of the onomastic formula of *tria nomina* in the Province of Dalmatia, it could be deduced that the person under consideration was nominated Salonitan *archigallus* in the early sixties of the 2nd century and that the office was established immediately after the reforms of Antoninus Pius in 160 or 161. However, the absence of the preposition *ab* and the use of the ablative plural and not singular (*ab anno XVII...*), in the opinion of Dr. Branimir Glavičić, Professor of Classical Philology in the Faculty of Arts of Zadar, are great obstacles to Graillot's interpretation of the duration of Demetrius's term of office. Accordingly, Demetrius was in office for 17 (and not 58) years, which has been Suić's deduction. Although Suić's interpretation does not provide such a favourable chronological framework for a precise determination of the time when the office of Salonitan *archigallus* was established (as was the case with Graillot's thesis) yet on the basis of the features of the formula of *tria nomina* in Dalmatia, it makes possible to suppose that *Demetrius* was nominated Salonitan *archigallus* in the early sixties of the 2nd century. In view of the existence of strong metroic communities in Salona and other coastal towns, the proximity of Rome and Italy, and chronological analogies with other larger metroic centres of the Empire, where the offices of *archigalli* were established in the sixties of the 2nd century, this hypothesis is another argument in favour of the deduction that the office of Salonitan *archigallus* was indeed established immediately after the metroic reforms of Antonine, i. e. in 160 or 161.

The jurisdiction of Salonitan *archigallus* extended over the municipal bounds of Salona, towards which the discovery of the tombstone of Salonitan *archigallus* in Jader also points. It is highly probable that his sojourn in Jader was on religious business, perhaps it was also connected with other metroic centres in Liburnia (*Aenona*, *Asseria*, *Burnum*). Since Salonitan *archigallus* was the only of its kind in the Province of Dalmatia and, besides, closest to the metroic communities in Pannonia and Moesia Superior, it is possible that his jurisdiction extended not only over the territory of the Province of Dalmatia but also over the territories of those two neighbouring provinces.

Salonitan *archigallus* was operative during the 3rd century and during the greater part of the 4th century. It is possible that the institution, as the ideological and partly organizational nucleus of the metroic religion in the Province of Dalmatia, was as early as the first half of the 4th century subjected to various pressures from the Christians and the Christian church organization.